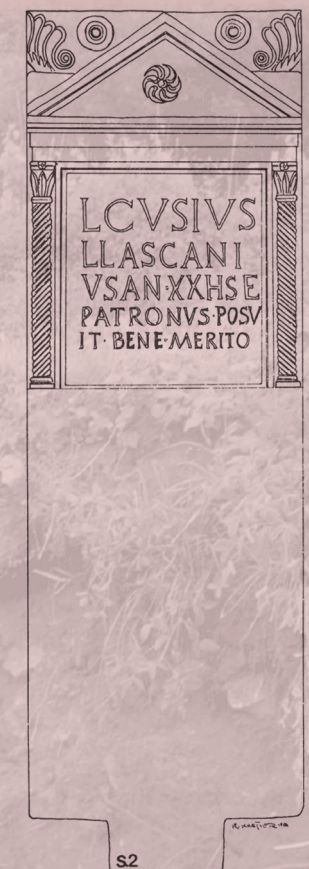
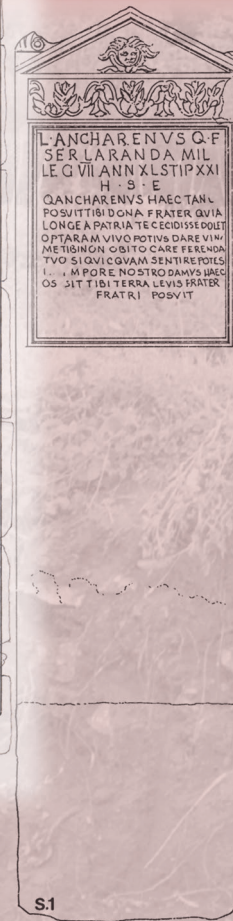
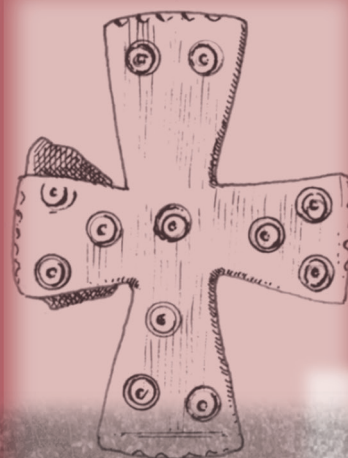

Studia honoraria archaeologica

Zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader

Studia honoraria archaeologica

Studia honoraria archaeologica

Zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader

Studia honoraria archaeologica

Nakladnik

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki zavod Odsjeka za arheologiju

FF press

Za nakladnika

Miljenko Šimpraga, o. d. dekana

Uredili

Domagoj Tončinić

Iva Kaić

Vinka Matijević

Mirna Vukov

Recenzenti

Bruna Kuntić-Makvić

Boris Olujić

Ana Pavlović

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Boris Bui, FF press

Autor crteža kasnocarske grobnice sa stelama i nalazima iz Vojnića na koricama

Krešimir Rončević

Autor fotografije prof. dr. sc. M. Sanader

Željko Livnjak

Tisak

Keschoffset, Zagreb-Lučko

Naklada

300 kom.

Dissertationes et Monographiae 9

Urednik serije: Krešimir Filipec

Prihvaćeno na Vijeću Arheološkog zavoda 22. 05. 2019.

ISBN 978-953-175-809-3

CIP zapis dostupan je u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001085692.

Objavljivanje ove knjige financijski su poduprli Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske i Grad Zagreb

Studia honoraria archaeologica

Zbornik radova u prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader

Uredili

Domagoj Tončinić, Iva Kaić,
Vinka Matijević, Mirna Vukov

 FF press

Zagreb, 2020.

SADRŽAJ

Domagoj TONČINIĆ, <i>Mirjana Sanader i Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu</i>	9
Iva KAIĆ, <i>Bibliografija znanstvenih i stručnih radova prof. dr. sc. Mirjane Sanader od 1985. do 2020. godine</i>	13
Martina BLEČIĆ KAVUR & Boris KAVUR, <i>Live long and prosper! Rhyta as a symbol of wealth and infinity</i>	31
Klara BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, <i>Toponimi gradine i kašteliri u vremenu i prostoru</i>	43
Adnan BUSULADŽIĆ, <i>Unpublished relief of Attis from the "Roman bridge" in Blažuj – Ilidža near Sarajevo</i>	53
David J BREEZE & Rebecca H JONES, <i>The Frontiers of the Roman Empire World Heritage Site</i>	63
Zrinka BULJEVIĆ, <i>On the Monumental Minerva from Salona</i>	71
Domagoj BUŽANIĆ, <i>Notes on water cisterns in Antiquity on the Eastern Adriatic coast</i>	81
Nenad CAMBI, <i>Dvije stele iz Tilurija iz doba nakon odlaska VII. legije</i>	87
Marko DIZDAR & Daria LOŽNJAK DIZDAR, <i>Anthropomorphic pendants of the Middle La Tène bronze belts: Women who knew what they wore?</i>	95
Piotr DYCZEK & Janusz REĆLAW, <i>Urban Greek or Illyrian? Cognitive dissonance or archaeological issue?</i>	111
Krešimir FILIPEC, <i>Rimska drvena kutijica iz korita rijeke Kupe u Sisku</i>	121
Nadežda GAVRILOVIĆ VITAS, <i>Palmyrene Funerary Sculptures from Singidunum</i>	125
Tamás GESZTELYI, <i>Von der Selbstständigkeit der römischen Handwerker</i>	137
Herbert GRAßL, <i>Ein Grabgedicht aus Tilurium (Dalmatia): Neulesung, Interpretation und Kontextualisierung eines Denkmals militärischer Memorialkultur</i>	145
Manfred HAINZMANN, <i>MISSICIUS – ein singuläres Cognomen?</i>	151
Ortolf HARL, <i>Einheimisch gekleidet – und dennoch Sklavin</i>	157
Sanja IVČEVIĆ, <i>Some remarks on the riding harness pendant from the Roman legionary fortress of Tilurium (Gardun)</i>	167
Jelena JOVANOVIĆ, <i>A few notes on seven Greek lead weights in the Archaeological Museum in Split</i>	175
Iva KAIĆ, <i>Engraved gems from Tilurium in the Zagreb Archaeological Museum</i>	183
Guntram KOCH, <i>Ein spätantiker Sarkophag in Batumi/Georgien</i>	193
Péter KOVÁCS, <i>Maximinus, "that terrible Pannonian"</i>	201
Marina KOVAČ, <i>Grave find of a clasp knife bone handle with a representation of Hercules from the position of Schicht's administrative building in the area of Mursa's eastern necropolis</i>	215
Saša KOVAČEVIĆ, <i>Nekoliko detalja o gradnji Gomile u Jalžabetu</i>	225
Felix LANG & Stefan TRAXLER, <i>Die verlorene Goldkette. Ein außergewöhnlicher Fund aus den canabae legionis von Lauriacum/Enns</i>	237
Dražen MARŠIĆ, <i>Rekonstrukcija krčke portretne stele L. Julija Volsona</i>	243
Vinka MATIJEVIĆ, <i>Četiri rajske rijeke</i>	251
Branka MIGOTTI, <i>The tombstone of Cassius Sextus from the village of Kusunje (Pannonia superior)</i>	263

Ivana MILETIĆ ČAKŠIRAN, <i>Fina stolna keramika augustovskog i ranotiberijskog razdoblja Siscije</i>	273
Marina MILIĆEVIĆ BRADAČ, <i>Čisto vino škodi (Appendix Vergiliana, Catalepton XI.)</i>	287
Ljubica PERINIĆ, <i>Jupiter and the other gods – duty and piety of the Roman soldiers in Dalmatia</i>	297
Domagoj PERKIĆ, <i>Antičke kamene urne kao spolije u crkvi sv. Jurja u Mateškom Selu</i>	305
Renate Johanna PILLINGER, <i>Neue Überlegungen zu einer Zwischengoldglasnuppe im Archäologischen Museum von Split</i>	319
Ioan PISO, <i>La legio III Gallica en Dacie</i>	325
Erwin POCHMARSKI, <i>Zu den Porträtnischen in Noricum</i>	333
Siniša RADOVIĆ, <i>Archaeozoology of Classical antiquity in Croatia</i>	345
Ján RAJTÁR, <i>Eine seltene Variante der eisernen Trompetenfibeln</i>	357
Elisabeth RASTBICHLER, <i>Die »Schatztruhe« der Universität Innsbruck. Kinderuni mobil. 2019</i>	371
Michel REDDÉ, <i>Dans les fourgons de l'armée romaine</i>	377
Ilona SKUPINSKA-LOVSET, <i>The Temple Mount of Jerusalem from the destruction by Titus to the Rise of the Umayyads</i>	385
C. Sebastian SOMMER, <i>Künzing und die Tabula Peutingeriana – Aspekte zum Donaulimes in Bayern und zum UNESCO-Welterbe »Grenzen des Römischen Reiches«</i>	393
Tomislav ŠEPAROVIĆ, <i>Dujmovača – Zagorski put, numizmatički nalazi</i>	403
Zrinka ŠIMIĆ-KANAET, <i>Amfora iz Garduna</i>	415
Jana ŠKRGULJA, <i>Hello from the other side: Barbarians</i>	421
Tihomila TEŽAK-GREGL, <i>Antičko strukovno nazivlje u prapovijesnoj arheologiji</i>	427
Andreas THIEL, <i>Zwei principales aus Dalmatien am Obergermanischen Limes</i>	431
Željko TOLIĆ, <i>Bonifacije VIII., papa koji nije znao za dodvoravanje</i>	437
Helena TOMAS, <i>Cetina Valley Project (CeVaS) – Tracing the Early Bronze Age Tradesmen</i>	451
Domagoj TONČINIĆ, <i>Aurelius Alexsander, ein christlicher beneficiarius legionis XI Claudiae?</i>	463
Marina UGARKOVIĆ, <i>Red-figure lekythoi of Agrinion group from central Dalmatia</i>	469
Lyudmil F. VAGALINSKI, <i>Late Roman Glass Furnace in Heraclea Sintica</i>	477
Zsolt VISY, <i>Neuere Inschriften aus Böhlske</i>	483
Miroslav B. VUJOVIĆ, <i>Fish and Gourds: Contribution to the Study of the Cult and Iconography of the Prophet Jonah in the Middle Danube Region</i>	491
Igor VUKMANIĆ, <i>Kasnorimska pogranična vojna zona u hrvatskome Podunavlju</i>	503
Mirna VUKOV, <i>Roman amphorae from Tilurium</i>	521
Miroslav VUKOVIĆ, Ina MILOGLAV & Janja MAVROVIĆ MOKOS, <i>Metodologija izrade virtualnih rekonstrukcija u arheologiji</i>	529
Vlasta VYROUBAL, <i>Late Antique burials in an Iron Age Tumulus from Privlaka</i>	539
Livio ZERBINI, <i>L'Iberia caucasica in età romana</i>	547
Paula ZSIDI, <i>A Mithraic terracotta from Aquincum</i>	555
Popis autora	563

Toponimi *gradine* i *kašteliri* u vremenu i prostoru

Klara BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, Pula

Toponimi kao odraz izgleda prostora, gospodarstva, povijesnog razvitka te društvenih odnosa govore nam o slojevitosti naseljavanja određenog teritorija. Toponimi gradine i kašteliri javljaju se vrlo često na prostoru Istre, a najčešće označavaju ostatke prapovijesnih naselja iz vremena brončanog i željeznog doba (okvirno 2. i 1. tisućljeće pr. Kr.). Njihov je razmještaj zanimljiv u odnosu na obalni i kopneni dio Poluotoka i to s obzirom na prapovijesnu naseljenost ali i s obzirom na kasnija povijesna razdoblja koja su se izmjenjivala na prostoru Sjevernog Jadrana. Na temelju terenskih istraživanja, korištenja podataka s povijesnih i suvremenih topografskih karata izradila sam razmještaj toponima i analizirala njihovo postojanje s obzirom na današnja jezična istraživanja hrvatskog i talijanskog jezika, ponajprije njihovih dijalekata. Pokušala sam dovesti u vezu toponime, odnosno njihovu pojavu u prostoru, s granicama, ili prostorima na kojima su živjele ili žive hrvatska, odnosno romanska zajednica. Dio rezultata pokazao je vrijeme njihova nastanka, a drugim smo utvrdili postojanost imena mjesta, poštivanje zatečenog stanja bez obzira na njihovo porijeklo.

Ključne riječi: toponimi, gradina, kaštelir, Istra, Hrvatska, lingvistika

Istra, najveći poluotok na istočnoj strani Jadrana, svojim se položajem, ali i zanimljivošću, nametnuo u istraživanju prapovijesnog fenomena tzv. *gradina* ili *kaštelira*.

Što su to *gradine* ili *kašteliri*? *Gradine* ili *kašteliri* u arheološkoj terminologiji označavaju ostatke prapovijesnih naselja najčešće na uzvisinama zaravnjenih vrhova i okruženih terasama koje podržavaju zidovi napravljeni u tehnici suhozida. Prirodna konfiguracija terena utjecala je na gradnju zidova ili bedema, a njihov je oblik determinirao oblik gradine (kružne, elipsoidne, polumjesečaste...). Njihova pojava seže početkom drugog tisućljeća pr. Kr. Na nekima se život neprestano odvijao kroz gotovo dva tisućljeća, do rimskog osvajanja Poluotoka, do drugog stoljeća pr. Kr. Zbog slabe istraženosti nije sa sigurnošću moguće reći kojim su intenzitetom naseljavane ili napuštane, no jedno je znano da gradinski način života prestaje upravo ustanovljavanjem državnog poretka kojeg je donijela rimska prevlast (Buršić-Matijašić 2007). Tijekom rimskog razdoblja stagniraju, život se seli na ravničarske prostore, uz obalu mora, a intenzivniji povratak stanovnika na vrhove brda bilježimo tijekom kasne antike i srednjeg vijeka kada dolazi do tzv. kastrizacije (Levak 2015: 371–398).

Naravno, to su činjenice kojima baratamo, do nekih novih saznanja. Danas je na više položaja dokazano upravo takvo stanje, no, istraživanjima na brdu Monte Ricco kraj Vrsara, provođenjem projekata Hrvatske zaklade za znanost¹ možda ćemo morati mijenjati ustaljena mišljenja. Naime, na lokalitetu, na brdu 54 m n/v, antička stambena struktura nalazi se na prapovijesnim temeljima.

¹ Projekti Hrvatske zaklade za znanost: „Rimskodobne preobrazbe prapovijesnih gradina u Istri“ – Klara Buršić-Matijašić i „ArchaeoCulTour“ – Robert Matijašić.

Osim arheološkog i kulturološkog fenomena, gradine predstavljaju zanimljiv jezični „problem“.

U analizi toponima govorimo o prostoru Istarskog poluotoka koji obuhvaća površinu od 3.476 četvornih kilometara. To područje danas dijele tri države: Hrvatska, Slovenija i Italija. Vrlo malen dio Istre, tek sjeverna strana Miljskoga poluotoka, pripada Republici Italiji. Slovensko primorje s Koparskim zaljevom i dijelom Piranskoga zaljeva do ušća rijeke Dragonje dio je Republike Slovenije. Najveći dio, ili 3.130 četvornih kilometara, pripada Republici Hrvatskoj. Većina hrvatskog dijela poluotoka nalazi se u Istarskoj županiji 2.820 četvornih kilometara, što je 4,98 posto od ukupne površine Republike Hrvatske. Ostali dio administrativno-teritorijalno pripada Primorsko-goranskog županiji.² Dio u sastavu Hrvatske koji obuhvaća oko 90% Istarskog poluotoka i u kojem žive većinom Hrvati sa oko 75 % stanovništva dok manjine čine oko 25% stanovništva od čega Talijani 7% a ostatak razni drugi narodi. Istra u sastavu Slovenije obuhvaća oko 9% Istarskog poluotoka, a Slovenci su apsolutno većinsko stanovništvo. Istra u sastavu Italije obuhvaća manje od 1% površine Istre i obuhvaća svega dvije male općine kod Trsta od kojih su u jednoj većinski Slovenci, a u drugoj Talijani.

Jezična povijest istarskog poluotoka vrlo je složena. Predstavlja susret više dijalekatskih i lingvističkih raznolikosti čime je postala višejezični teritorij gdje se govori šest jezika iz dviju jezičnih skupina: slavenske i romanske (Filipi 1993: 275). Slavenske jezike predstavljaju slovenski, hrvatski i crnogorski jezik (Filipi 1989: 156).

Romanskim jezicima istromletačkom, istrorumunjskom i istriotskom (ili istroromanskom) možemo dodati mugližanski, koji se ugasio pred kraj 19. stoljeća, i tergestinski, koji se ugasio početkom 19. st. Mugližanski i tergestinski su ladinski dijalekti. Ladinskim ili retoromanskim nazivom označuje se „cjelokupnost različitih romanskih idioma koji se poglavito govore na središnjem i istočnom alpskom području. Naziv ladinski je autohtoni samo na jednome malome dijelu područja (Val Badia i dio Engadine) i pravilni je nastavak od latinus, termin uveden od J. Th. Hallera 1832. bio je posebno rabljen od talijanskih lingvista...“ (Tagliavini 1964: 319). Istromletački je najrašireniji romanski idiom Istre. Jedan je od mletačkih dijalekata, a stigao je u Istru s Mletačkom republikom – Serenissimom 1420. Predstavlja dijalektalni koiné italofone zajednice u Istri (Milani-Kruljac 1990: 23). Istriotski ili istroromanski jedini je autohtoni romanski govor na poluotoku, a razvio se iz vulgarnog latinskog. Pod stoljetnim pritiskom mletačkog i slavenskih dijalekata njegovo se područje smanjilo na samo šest mjesta na poluotoku, tj. Rovinj, Bale, Vodnjan, Galižana, Fažana i Šišan, iako se još krajem 19. st. govorio u Puli i Piranu, a jedna njegova varijanta bila je prisutna i u Vrsaru (Ive 1888: 7). Treći romanski idiom koji se govori u Istri je istrorumunjski. Govore ga stanovnici ponekih sela Čićarije, na obroncima Učke: na sjeveru u Žejanama s oko 400 stanovnika, a na jugu u Šušnjevici, Letaju, Gradinama, Grobniku, Brdu, Novoj Vasi, Jasenoviku, Kostrčanima i Zankovicima. Ukupno ga govori oko 500 osoba. Istrorumunjski dijalekt izdvaja se od talijanskog sustava da bi ušao u sustav rumunjskih dijalekata (Filipi 2002).

Brojno najbolje zastupljeni dijalekti u Istri su slavenska narječja. Istra je za čakavologiju i hrvatsku dijalektologiju uopće jedno od najzanimljivijih područja. Višestoljetne migracije pučanstva, počevši od naseljavanja Hrvata u Istru, u 6. stoljeću, te velika migracijska kretanja pučanstva prouzročena turskim nadiranjima u 16. stoljeću, kad se na jednu trećinu pošastima opustošene Istre doselilo 200 „morlačkih“ obitelji, tj. „hrvatskih ikavaca iz dalmatinskoga štokavskoga zaleđa, koji su se čakavizirali do Istre i u Istri“ (Šimunović 1991: 370).

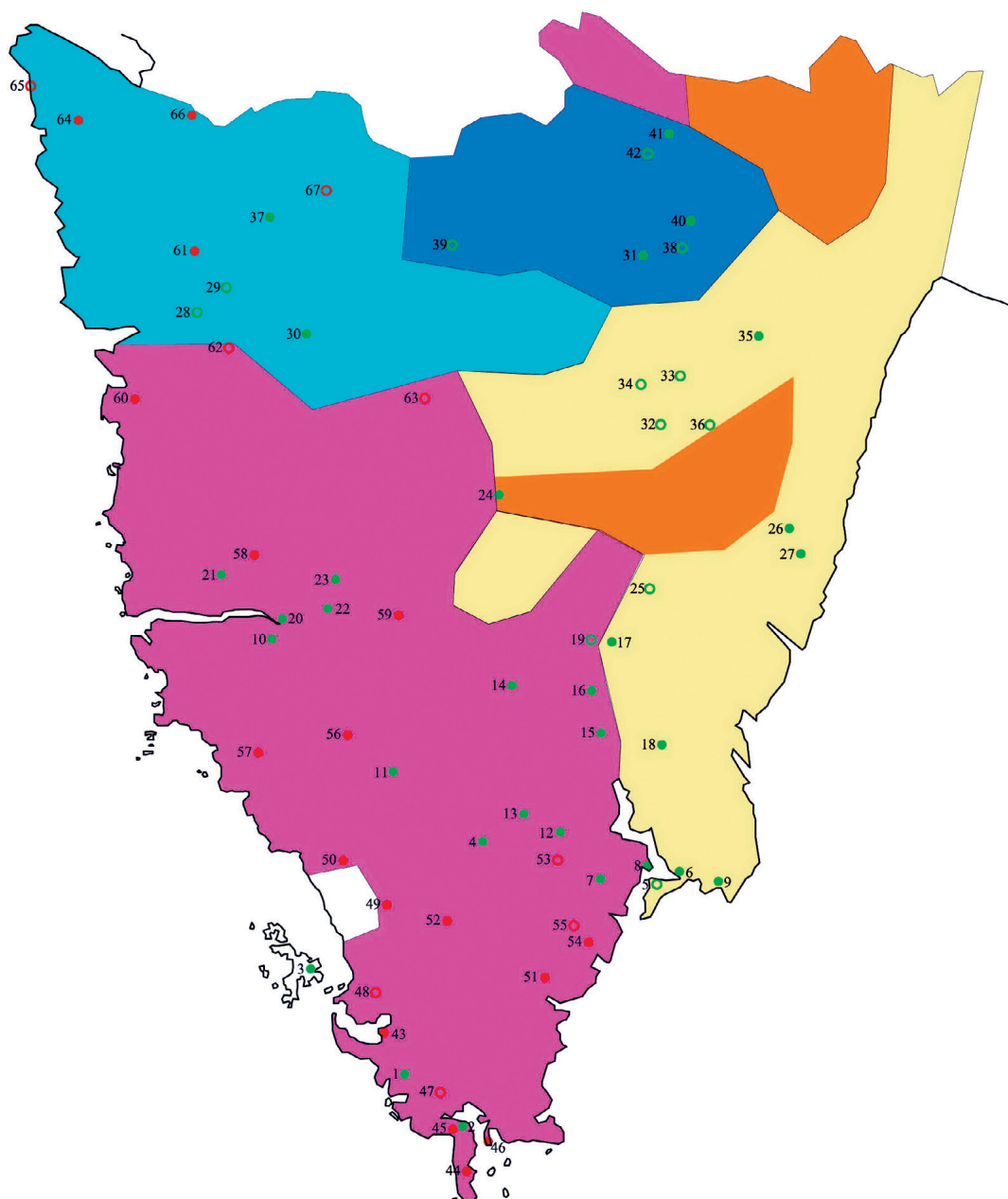
Uzevši kao kriterij raspodjele čakavskih dijalekata refleks /ě/, starohrvatske konsonantske skupine št', žd', Brozović je podijelio čakavsko narječje na šest dijalekata, od kojih se pet prostiru u Istri (Brozović & Ivčić 1988: 87–88) (Sl. 1).

1. Buzetski ili gornjomiranski dijalekt govori se u sjevernom dijelu kopnene Istre. Ovaj dijalektalni tip ima i specifičnih veza sa slovenskim jezikom.
2. Jugozapadni istarski ili štokavsko-čakavski dijalekt teritorijalno je najrasprostranjeniji. Proteže se zapadnom istarskom obalom južno od donje Mirne, a pripada mu i vodička oaza u sjeveroistočnoj Istri.

² <http://www.istra-istria.hr/index.php?id=263> (3. 11. 2014.).

3. Sjevernočakavski ili ekavskočakavski dijalekt jedan je od najstarijih tipova čakavskog narječja. Pripadaju mu istočnoistarski govori od ušća Raše na sjeveru, okolica Žminja i pazinski kraj u srednjoj Istri, obala Hrvatskog primorja do Bakra i otoci Cres i sjeverni Lošinj (Brozović & Ivić 1988: 88).
4. Srednjočakavski ili ikavsko-ekavski čakavski dijalekt najraspršeniji je među čakavskim dijalektima. Susrećemo ga na svim našim otocima od Krka i Lošinja do Ugljana i Dugog otoka, a na kopnu od Kraljevice do Novog Vinodolskog. Po recentnijim istraživanjima govori se na Opatijskom krasu i u unutrašnjosti Istre zapadno i jugozapadno od Učke (Lukežić 1990: 22, 23, 29).
5. Migracijski ikavskočakavski govori smješteni su u sjeverozapadnoj Istri između donje Mirne i Dragonje, s jednim pojasom južno od Mirne, a pripada im i južno Gradišće (Brozović & Ivić 1988: 88).

Zbog povijesnih prilika dio stanovništva je dvojezičan. Dvojezičnost ili bilingvizam, u pravnom smislu je ustroj koji autohtonim nacionalnim, etničkim i jezičnim skupinama, posebice manjinskim, osigurava uvjete

Slika 1. Razmještaj toponima gradina i kaštelir na prostoru čakavskih dijalekata prema podjeli akademika Dalibora Brozovića.

za očuvanje jezične i kulturne baštine pravnim instrumentima koji im jamče ravnopravnost i jednakopravnost u korištenju nacionalnog jezika na području njihove povijesne prisutnosti.³

Ono što je u jezičnom ali i povijesnom smislu važno jest porijeklo određenih jezičnih skupina, a porijeklo, odnosno vrijeme doseljenja vrlo je važno zbog analize naših toponima, **gradine** i **kašteliri**. Dok Istriote smatramo direktnim nasljednicima romaniziranih stanovnika Istre, Istrorumunje, odnosno Vlahe ili Ćiribirce, možemo pratiti na putu do sjevernog Jadrana krajem srednjeg vijeka (Kovačec 2002: 7–10). Suvremene teorije govore o potomcima balkanskih Vlaha koje spominju mnogobrojni srednjovjekovni izvori. Prve vijesti o vlaškim stočarima u Istri potječu iz 12. st., no današnji istrorumunji „vjerojatno su potomci Vlaha koji su koncem 15. i početkom 16. st. dovedeni na otok Krk, a zatim i u Istru“ (Filipi 2002: 35).

Romanske idiome, ponajprije istrovenetski, vezujemo uz prevlast mletačke vlasti na istočnom Jadranu. Mletačka vladavina na području hrvatskog dijela istočne obale Jadrana trajala je od 11. stoljeća do 1797. Za vrijeme stolovanja dužda Petra II. Orseola oko 1000. godine, Venecija je okrenula svoje polje interesa prema istočnoj obali Jadrana. Mlečani od Hrvata preuzimaju Dalmaciju od Krka do Dubrovnika, a Petar Orseolo se prozvao *dux Dalmatiae* (Čoralić 2004).

Prije analize prostorne rasprostranjenosti naših toponima, valja pojasniti porijeklo imenica *gradina* i *kaštelir*.

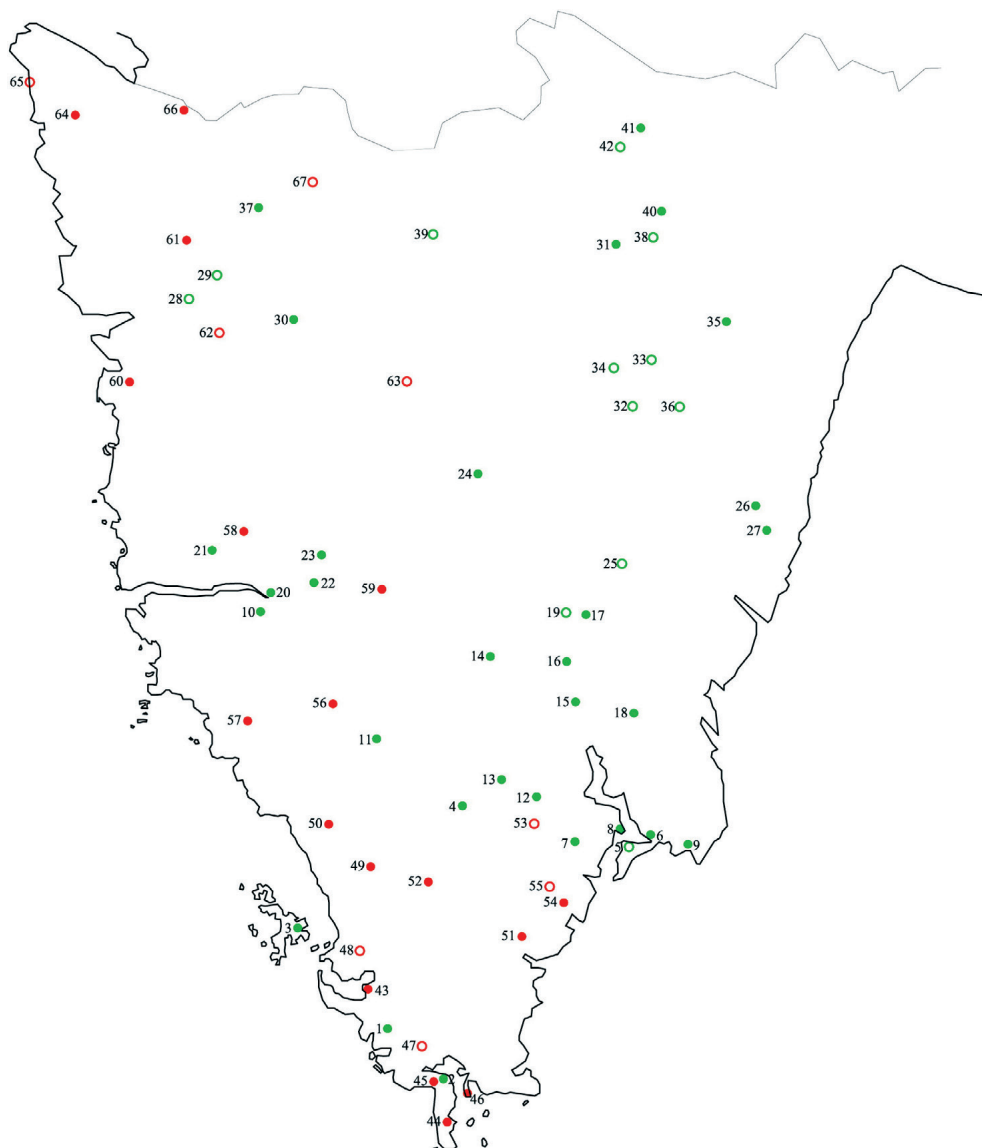
Gradina ili kaštelir u arheološkoj terminologiji znači prapovijesno naselje ali i srednjovjekovni burg ili njegove ruševine. U jezičnom smislu, gradina je hrvatska riječ, a kaštelir je kroatizirani oblik talijanskog, odnosno romanskog, odnosno latinskog oblika. Kašteljer ili kaštelir dolazi od tal. riječi *castelliere*, odnosno kaštelir znači kaštel → lat. *castellum*, i, n., odnosno deminutiv od *castrum*, i, n. = grad, kula, tvrđava. Imenice gradina znači *veliki* grad, odnosno ostatke naselja na dominantnom položaju od kojih su najčešće vidljivi veliki kameni građevinski elementi (Buršić-Matijašić 2007: 549–550).

Prema motivu postanka, a po klasifikaciji Petra Šimunovića (primjeri se odnose na sjevernu Istru, Buzeštinu), toponime možemo razvrstati u dvije kategorije: one s fiziogeografskim značajkama i one koji su nastali pripadnošću tla pojedinim osobama ili kolektivima. Najbrojnija su imena mjesta motivirana fiziogeografskim karakterom objekta, poput uzvisina: Brdo, Brežac, Hum, Vrh, Glavica, Slum; ravnica i udolina: Ravne, Dol, Dane, Vala, Valice, Klanac; sastav i izgled tla: Kras, Pietra Peloza, Krog; objektima na terenu (osobina objekta): Pečina, Grižan, Cunj, Obešenjak; prenesena imena: Rim, Rimnjak; veličinom i drugim osobitostima objekta: Mali loh, Vela peć, Veli Vrh, Debeli Vrh te metaforama: Kuk, Globučica, Rota, Korona, Rebar, Kotli, Buraj. Zanimljiva su imena mjesta motivirana biljem: Brest, Črnica, Grabrovica, Klenovščak, Planik, Trstenik, kao i kultiviranim biljkama poput: Jašmovice, Lanišće, Hruščica. Orljak na Buzeštini spada u imena mjesta motivirana životinjama, a Račice i Boljun su motivirane potočnim vodama, dok Vodice, Soline i Čiriteš, vodama stajaćicama. Za analizu prapovijesnih naselja najzanimljivija su imena mjesta koja pokazuju utjecaj čovjeka na zemlju (uljuđena imena). Tu spadaju naselja i staništa, poput Šalež na Buzeštini. Druga kategorija su obrambena mjesta i položaji: Gradinje, Kastel, Beligrad, Črnigrad, Taborina, Gradac, Straža, Stražnjak, Zrenj, Vardica, a treća su sakralni objekti poput Svetog Petra, Svetog Tudora, Svete Jelene ili pak Svetog Donata. Toponimi Brajdice, Zatkan, Gorica govore o obradi tla, a Meja i Mejica o međašima i dijelovima posjeda. Prapovijesna naselja mogu biti imenovana prema drugim objektima, poput Podrebra, Zagrada, Zazida (Šimunović 1992: 51–57).

U Istri je zabilježeno oko 450 gradina, od kojih je oko 240 s materijalnim dokazima (puni krugovi), a ostatak su dvojbene (kružnice). Čak 46 (10%) nalazišta ima topografski naziv Gradina ili jednu od izvedenica poput Gradišća ili Gračišća, a 27 nalazišta nosi topografski naziv Kaštel, Kaštelir ili jednu od inačica (Buršić-Matijašić 2007: 582–587, 553–555).

³ „Primjena dvojezičnosti uređena je u Istarskoj županiji čl. 6. i drugim člancima III. poglavlja županijskoga Statuta (posebice čl. 24., 25., 26., 27., 28., 29. i 30). Statutom je određeno da su hrv. i tal. jezik »u ravnopravnoj službenoj uporabi u radu županijskih tijela u samoupravnom djelokrugu«. (<http://istrapedia.hr/hrv/609/dvojezicnost/istra-a-z/>)

1. Gradina 49.9, Vintijan	43. Kaštel 31, Pula
2. Gradina 76	44. Kastril 37.0, Premantura
3. Gradina, Brijuni	45. Kaštelir 67.8, Crvene stine
4. Gradina, Kužinići	46. Punta Kašteja 4.3
5. Gradina 66, Ubac	47. Kaštjun 65.9
6. Gradac 32, Tunarica	48. Kaštelir 45.0, Štinjan
7. Gradina, 160, Krnica	49. Kaštelir 124.5, Vodnjan
8. Gradina, Stari Rakalj	50. Kaštelir, Batvači
9. Gradac-Turan, Koromačno	51. Kaštelir 92, Valtura
10. Gradina 201	52. Kašteljer galižanski 171.9
11. Gradina 225.7, Čabrunići	53. Kaštelir 208.3, Krnica
12. Gradina 231.9, Bratulići	54. Kaštelir, Duga uvala
13. Gradina 220, Glavani	55. Kaštel 170, Šegotići
14. Gradina 373, Gočan	56. Monkaštel 232, Bale
15. Gradište 244	57. Kaštelir 75.8, Stancija Gati
16. Gradine 208, Prnjani	58. Kaštelir, Medvidići
17. Gradina, Sv. Križ, Kacur	59. Kašteljer, S. Agata
18. Gračište, 269, Kršulji	60. Monkaštel 50.5, Červar
19. Gradina 242, Sutivanac	61. Kaštelir 101
20. Gradina, Lim	62. Kaštelir 236.3
21. Gradina, Geroldina	63. Kaštelir, Škropeti
22. Gradina, 255.6, Morozula	64. Kaštelir 56.5, Umag
23. Gradišće 247.0, Selina	65. Rt Kaštel, Sipar
24. Gradišće 461.6, Bertoši	66. Kaštel, Buje
25. Gradina 282, Licul	67. Kaštelir 348, Opatlj
26. Gradina, Kožljak	68. Kosmati Kaštel – Pietra Pelosa
27. Gradac, Brseč	
Gradina (?), Mošćenice	
28. Gradina 140	
29. Gradina 117	
30. Gradina 338.0, Ferenci	
31. Gradac 454, S. Clemente	
32. Gradinje, Gologorica	
33. Gradina, Paz	
34. Gradinji breg 497	
35. Gradac, Vranja, Castello	
36. Gradina 224, Letaj	
Gradina (?), Boljun	
Gradina (?), Stefančići	
37. Gradina 335, Fraške	
Gradec (?)	
38. Gradišće 505, Prusijani	
39. Gradišće 767, Semić	
40. Gradina 674, Lanišće	
Gračišće (?), Brest	
41. Gradina, Rašpor, 828	
42. Gradišće, Prapoće	

Slika 2. Razmještaj toponima gradina i kaštelir na prostoru Istre (crvene oznake – kašteliri, zelene oznake – gradine) i granica između mletačkog i austrijskog dijela Istre (oko 1700.). Kartu izradio dr. sc. Davor Bulić.

Na karti Istre (sl. 2)⁴ označeni su svi lokaliteti s toponimima gradina i kaštelir. Iz razmještaja toponima vidimo da je najveća gustoća toponima gradina na sjeveroistočnom dijelu Istre, a najveća gustoća toponima kaštelir na zapadnom i južnom dijelu. Razmještaj se u velikoj mjeri poklapa s granicom koja je odvajala mletački od austrijskog dijela Istre. Iako su različitog porijekla, i jedan i drugi naziv su kroatizirani oblik što je za očekivati zbog omjera govornika hrvatskog odnosno talijanskog jezika i „snage“ službenog hrvatskog jezika na Poluotoku.

Iznimke postoje. U blizini današnjeg naselja Krnica, iznad Raškog zaljeva, koji je do 1797. pripadao Veneciji, s istočne strane mjesta nalazi se ostatak naselja gradinskog tipa, topografskog naziva Gradina, a samo nekoliko kilometara zapadnije, Kaštelir (Buršić-Matijašić 2007: 158, 164, 167). Tu je i Glavica, no ona predstavlja ostatke antičke aglomeracije (Matijašić 1988: 38). Iznenaduje da u centralnoj, odnosno sjevernoj Istri gotovo da ne postoje kašteliri, koje smo očekivali s obzirom na ostatke srednjovjekovnih kaštela. Toponim kaštelir u vrijeme doseljavanja slavenkog stanovništva sigurno je ukazivao na postojanje ruševina nekog kaštela prije no prapovijesnog lokaliteta, iako su i ovi posljednji bili sigurno puno vidljiviji u prostoru nego što su to danas.

Najrašireniji romanski idiom jest **istromletački**, koji se proširio za vrijeme vladavine Mletačke Republike. Istromletački su talijanski govori u slovenskom i hrvatskom dijelu Istre koji se u osnovnim crtama uklapaju

⁴ Kartu je izradio dr. sc. Davor Bulić kojemu najsrdačnije zahvaljujem.

u mletački dijalektalni sustav. Najrašireniji je istroromanski idiom i nije autohton. Mletački se dijalekt u Istri uglavnom širio s mletačkom vlasti, postupno potiskivao predmletačke romanske istarske govore, ponajprije istriotski i prevladao u urbanim sredinama, poglavito nakon što je 1420. Venecija ovladala većim dijelom Istre (Filipi 2002: 51; 2005: 343–344). Temeljem upitnika ispitanika u *Istromletačkom lingvističkom atlasu* (ImLA) od Nove Vasi na sjeveru do Labina na istoku, za pojam, vrste uzvisina, u pravilu je korijen riječi *monte* (*montižel*, *monti*, *montana* ...) iako se javljaju i *kole*, *kolina* (Filipi & Buršić Giudici 2012: 84) kao fiziogeografska značajka terena. Zanimljivost predstavlja odgovor ispitanika u Taru koji pored *monte* izdvaja i imenicu *monparlon* kojim je u arheološkim kartama označeno brdo s ostacima prapovijesnog naselja. Uzvisina **Monperlon**, južno do današnjeg naselja Tar smještena je na prostoru plodne ravnice Poreštine. Zbog dvojbenih dokaza o postojanju gradinskog naselja, uvrštena je u hipotetične gradine (Buršić-Matijašić 2007: 367, 373). Drugi primjer arheološkog lokaliteta predstavlja toponim **Montižana**, na Poreštini, u blizini današnjeg Dračevca. Ostaci prapovijesnog gradinskog naselja nalaze zbog svoje visine dominira širim prostorom. Lokalitet čine prepoznatljivi gradinski elementi: centralni platò promjera oko 100 m, i tri terase. Dijelovi obrambenog sistema izgrađeni su tehnikom suhozida, a zemlja obiluje sitnim arheološkim materijalom, ulomcima prapovijesnih keramičkih posuda (Buršić-Matijašić 2007: 283–284).

Istriotski ili istroromanski jezik druga je skupina predmletačkih autohtonih romanskih govora istarskog poluotoka. Govornici čine jezični otok na jugu Istre gdje su se sačuvali u samo šest mjesta: Rovinju, Vodnjanu, Balama, Fažani, Galižani i Šišanu (Buršić Giudici 2017: 59–68). Temeljem upitnika ispitanika u *Istriotskom lingvističkom atlasu* / *Atlante linguistico istrioto*, za pojam vrste uzvisina, ispitanici su u pravilu odgovarali varijante riječi *monte* (*montižel*), a u jednom punktu (Ližnjan) odgovor je bio hrvatskog karaktera – *brig*, *vrh* (Filipi & Buršić Giudici 1998: 43). U neposrednoj blizini Šišana nalazi se toponim **Montici**. Brdo predstavlja ostatke prapovijesnog naselja (Buršić-Matijašić 2007: 112–113).

Treću skupinu čine Istrorumunji ili Ćići. Sela se nalaze na istoku Istre, podno Ćićarije, a stanovništvo, danas uglavnom Hrvati, govori vlastitim (**istrorumunjskim**) jezikom, a koji je mješavina rumunjskog i hrvatskog. Na njihovom teritoriju nekoliko je gradinskih lokaliteta. Uzvisina Brdo, kota 244 m n/v, nalazi se na zapadnim obroncima nekadašnjeg Čepičkog jezera, danas polja. Ostatke gradinskog naselja odaje pogodan strateški položaj, izgled brda, urbanizam sela kao i prapovijesni materijalni ostaci pronađeni sredinom 19. st. Naziv lokalitetu dala je karakteristika prostora, a on je ostao nepromijenjen od dolaska vlaških stočara u srednjem vijeku. Sagradili su selo na položaju prapovijesnih ostataka i dali mu ime po fiziogeografskim karakteristikama – Brdo, istrorum. *Berda* ili *Berdo* (Filipi 2002). Kontinuitet u ovom slučaju je samo odabir strateškom položaja.

Jedna vrlo mala kulturološka i jezična enklava nalazi se na zapadnoj obali Istre. Radi se o mjestu Peroj s većinskim pravoslavnim življem pretežno crnogorskog porijekla. Osim rasprava o njihovom porijeklu temeljno pitanje predstavlja i kojim jezikom govore i pišu. Znanstvenici se slažu da je 15 porodica (10 iz Crmnice i 5 iz Ljubotinja) pravoslavne vjere doselila 1657. iz Crne Gore i da im je materinji jezik crnogorski (Nikčević 1999: 65–83). Danas znamo da je njihov jezik štokavski idiom arhajskog tipa gdje su strukture i leksik ostali nepromijenjeni od druge polovine 17. stoljeća (Filipi 2002: 51). Peroj predstavlja zanimljiv slučaj gdje se crnogorski jezik sačuvao četiri stoljeća „zbog izoliranosti od matice zemlje s minimalnim utjecajem jezika sredine u kojoj se našao.“ (Nikčević 1999: 85). U tom kontekstu zanimljivost predstavljaju i toponimi brda s ostacima gradinskih naselja u njegovoj neposrednoj blizini. Skromni ostaci prapovijesnog gradinskog naselja (građevinski elementi – bedemi i nekropola) devastirani su šezdesetih godina 20. stoljeća izgradnjom vodospreme na brdu Magornjak. Zaštitnim istraživanjima i površinskim pregledom nalazište je datirano u drugu fazu brončanog doba Istre i rimsko razdoblje (Buršić-Matijašić 2007: 127). **Magornje**, top., „komunal, gmajna“. Usp. tal. *magrone* „svinja koja nije stavljena na postupak debljanja“ (DEI), u Abruzzima *macrone* „mršava živina“. U nas izvršena metateza *magrone* > *magornje* (pridjev?). Komunal je služio za ispašu svinja, vjerojatno i druge stoke. Smatramo slučajnom suzvučnošću u REW navedeni *magorn* „udo (o ruci, nozi)“, očuvanom u keltskom u Provansi (Putanec 1999: 90). Drugi toponim na prostoru kojeg naseljavaju Perojci jest **Mandriol**, također s ostacima prapovijesnog naselja raspoznaju se u izgledu prostora i urbanizmu današnjeg naselja, a mnogobrojni sitni materijalni ostaci datiraju život na brdu u brončano i starije željezno doba (Buršić-Matijašić 2007: 132–133). **Mandriol**, top., „livada“, uso. (REW, DEI) tal. *mandria* (< grč.) „1. Branco di bestie, 2. Terreno recintato, recinto, ovile“. Ovdje u nas sa suf. –olu. Livada je služila za ispašu i kao stan za stoku. Osnovna je riječ balkanizam (alb. *mandri* „ovile, hrv. Stan“, *mandre* „stado“). Deminutiv kao u Peroju rijetko je potvrđen u Romana (cf. REW) (Putanec 1999:

90). Iz navedenog, i jedan i drugi toponim nije u vezi s prapovijesnim naseljem. Doseljenici na uzvisini nisu prepoznali prapovijesne ostatke već je toponim nastao zbog namjene prostora za ispašu.

Zaključak

Zemljopisna su imena po svojoj prirodi najpostojaniji dio leksika. Ona su čvrsto vezana s mjestom koje imenuju, pa zato mogu preživjeti i po nekoliko seoba naroda i promjena jezika prilagođujući samo svoj lik. Imenovanja su postojala otkad je neki kraj naseljen, no zapisana su i „čuvaju“ se u memoriji stanovnika samo ona većeg značaja, a zapisana su tek u srednjovjekovnim vrelima (Istarski razvod – Ivšić 2012; Buršić-Matijašić 2013: 61–70). Na istarskom poluotoku zamršene povijesne prilike rezultirale su i zamršenim jezičnim odnosima, odnosno zamršenom istarskom jezičnom povijesti. Preslojavanje naroda rezultira slojevitom diferencijacijom toponima kao što se prožimaju i etimologija i leksikologija. Lingvistika nam pomaže u pronalaženju jezičnih „relikata“. U njima možemo prepoznati 3 povijesna (predrimski – histarski, romanski i slavenski) i 7 lingvističkih slojeva (predindoeuropski, indoeuropski, indoeuropski ilirski, rimski klasični, rimski vulgarni, srednjovjekovni romanski – Šimunović 1992).

Naravno, najzanimljivije pitanje je pitanje postanka, odnosno starosti određenog imena mjesta – toponima. Tako je Šimunović slikovito objasnio: „Toponimi dugom uporabom, etničkim i jezičnim miješanjem gube iskonsko značenje i mijenjaju iskonske likove. Ako ih pravilno protumačimo, govore više od numizmatičkih i arheoloških nalaza, više od sadržaja freske ili glagoljskih zapisa u kamenu. U ovim imenima sadržana je kondenzirana povijest ljudskog življenja na ovom tlu.“ (Šimunović 1992: 58). Najbrojniji su hrvatski toponimi. Toponimi prethrvatskog, najčešće romanskog porijekla, preuzeli su Hrvati od Rimljana ili romaniziranih starosjedilaca. U njima se javljaju elementi istriotskog, furlanskog jezičnog supstrata, a izostaju elementi kasnijeg mletačkog utjecaja. Jedan od najzanimljivijih je svakako toponim Buzet/*Pinquentum*, ali i Poreč/*Parentium* gdje je „dokazan ulazak imena u hrvatski jezik za zajedničkog supostojanja romanskih jezika i hrvatskog u Istri“ (Šimunović 1992: 44–45). Buzet zemljopisno ulazi u austrougarsku sferu, dok Poreč u onu mletačku. I jedan i drugi pokazuju značaj mjesta kao lokalna središta sa širim značajem. Poreč na zapadnoj obali Istre odigrao je važnu ulogu u vezi Poluotoka i Venecije, dok je Buzet, na samom sjeveru Istre, bio prva važna točka u obrani Buzetske kotline, a time i kopnenog prolaza prema Istri.

Od sveukupnog broja prapovijesnih nalazišta gradinskog tipa, najviše njih 450, što s materijalnim dokazima što dvojbenih, najveći dio nosi nazive **gradina** ili **kaštelir**. Među njima, gradine, i njihove inačice dominiraju u omjeru 47 : 27. Jezično gledajući, toponimi pokazuju prevlast Slavena (Hrvata i Slovenaca) nad Romanima, jer iako imenica kaštelir dolazi od talijanskog, odnosno latinskog korijena, ona je u Istri dobila kroatizirani oblik. Njihov razmještaj u prostoru pokazuje da je najveća gustoća toponima gradina u sjeveroistočnom dijelu, a onoga kaštelir u zapadnom i južnom dijelu Istre što se podudara s podjelom Poluotoka na Austrijski i Mletački dio. Gradina, Gradac, Gradec, Grad, Gradak, Gračišća, Gračišće, Gradišće, Gradiška, uobičajeni su toponimi šireg jadranskog prostora motivirana izgledom pojedinog zemljopisnog objekta. Kaštelir, Kaštel, Kaštela, Kaštelet, Kaštil, Kaštel-Stari, uobičajeni su duž istočne jadranske obale, a ušli su u hrvatski jezik romanskim posredovanjem (Šimunović 2005: 167).

Na kraju treba naglasiti kako i gradina i kaštelir ukazuju na svijest stanovništva o naseljenosti prostora u neka davna vremena, bilo da se radilo o „keltskim ili rimskim ostacima“ što je bilo uobičajeno vjerovanje do početka dvadesetog stoljeća (Bandelli 1977: 113–137). Početkom 20. stoljeća s radom Burtona i Marchesettija, otvorila se nova stranica istarske arheologije i poimanja gradina u svim istraživačkim aspektima, pa tako i onim jezičnim. Toponimi su vrijedni podaci prilikom arheoloških istraživanja, a analizom toponima možemo potvrditi postojanje arheoloških lokaliteta kao i pronalazak novih.

Popis kratica

DEI	<i>Dizionario etimologico italiano</i> , I–V, Firenze, 1948–1957.
REW	W. Mayer-Lübke, <i>Romanisches etymologisches Wörterbuch</i> , Heidelberg, 1968.

Literatura

Bandelli 1977	G. Bandelli, "La questione dei castellieri", <i>Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno</i> VII, 1977, 113–137.
Brozović & Ivić 1988	D. Brozović & P. Ivić, <i>Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski</i> , Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Zagreb, 1988.
Buršić Giudici 2017	B. Buršić Giudici, "Il dialetto sissanese quasi cent'anni dopo: per uno studio comparativo in diacronia tra l'ALI e la parlata di oggi", <i>Jezici i kulture u vremenu i prostoru</i> VI, Tematski zbornik, Novi Sad, 2017, 59–68.
Buršić-Matijašić 2007	K. Buršić-Matijašić, <i>Gradine Istre – Povijest prije povijesti</i> , Knjiga 6., Pula, 2007.
Buršić-Matijašić 2013	K. Buršić-Matijašić, „Gradinska naselja na putu Istarskog razvoda“, <i>Bertošin zbornik</i> , Zbornik u čast Miroslava Bertoše, Knj. 2, Pula – Pazin, 2013, 61–70.
Čoralić 2004	L. Čoralić, <i>Venecija – kraljica mora s lagunarnih sprudova: povijest Mletačke Republike</i> , Samobor, 2004.
Filipi 1989	G. Filipi, "Situazione linguistica Istro-Quarnerina", <i>Quad. - Cent. ric. stor. Rovigno</i> 9, 1988/89, 153–163.
Filipi 1993	G. Filipi, „Istriotski jezikovni otoci v Istri“, <i>Annales</i> 3, Koper, 1993, 275–284.
Filipi 2002	G. Filipi, <i>Istrorumunjski lingvistički atlas / Atlasul Lingvistic Istroromân / Atlante Linguistico Istrorumeno</i> , Pula, 2002.
Filipi 2005	G. Filipi, „Istromletački (istrovenetski)“, u: M. Bertoša & R. Matijašić, <i>Istarska enciklopedija</i> , Zagreb, 2005, 343–344.
Filipi & Buršić-Giudici 1998	G. Filipi & B. Buršić-Giudici, <i>Istriotski linvistički atlas / Atlante lingvistico istrioto</i> , Pula, 1998.
Filipi & Buršić-Giudici 2012	G. Filipi & B. Buršić-Giudici, <i>Istromletački lingvistički atlas (ImLA) / Atlante linguistico istroveneteo (ALiv) / Istrobeneški lingvistični atlas (IbLA)</i> , Zagreb – Pula, 2012.
Ive 1888	A. Ive, <i>Saggi di dialetto rovignese</i> , Trieste, 1888.
Ivšić 2012	D. Ivšić, „Oronimima u antičkim vrelima (crtice iz hrvatske predslavenske toponimije)“, <i>Folia Onomastica Croatica</i> 21, Zagreb, 2012, 97–119.
Kovačec 2002	A. Kovačec, „Predgovor“, u: <i>Istrorumunjski lingvistički atlas / Atlasul Lingvistic Istroromân / Atlante Linguistico Istrorumeno</i> , Pula, 2002, 7–11.
Levak 2015	M. Levak, „Istra i Kvarner u ranome srednjem vijeku“, u: Z. Nikolić Jakus (ur.), <i>Nova zraka u europskom svjetlu: Hrvatske zemlje u ranom srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)</i> , Zagreb, 2015, 371–398.
Lukežić 1990	I. Lukežić, <i>Čakavski ikavski-ekavski dijalekt</i> , Rijeka, 1990.
Matijašić 1988	R. Matijašić, <i>Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium i njihova naseljenost od I. do III. stoljeća (Latina et Graeca VI)</i> , Zagreb, 1988.
Milani-Kruljac 1990	N. Milani-Kruljac, <i>La Comunità Italiana in Istria e a Fiume. Fra diglossia e bilinguismo</i> , Trieste – Rovigno, 1990.
Nikčević 1999	P. V. Nikčević, „Crnogorci u Peroju (Etnojezički pristup)“, <i>Tabula</i> 2, Pula, 1999, 65–83.
Putanec 1999	V. Putanec, „Izbor perojskih etimoloških problema“, <i>Tabula</i> 2, Pula, 1999, 85–93.
Šimunović 1991	P. Šimunović, „Istra u ogledalu svojih zemljopisnih imena“, <i>Dometi</i> , god. 26, br. 6–7, Rijeka, 1991.
Šimunović 1992	P. Šimunović, „Buzetska toponimija“, <i>Buzetski zbornik</i> 17, Buzet, 1992, 43–65.
Šimunović 2005	P. Šimunović, <i>Toponimija hrvatskog jadranskog prostora</i> , Zagreb, 2005.
Tagliavini 1964	C. Tagliavini, <i>Le origini delle lingue neolatine</i> , Bologna, 1964.

